

a rövidítések jegyzéke is, a hely- és személynévmutató. A tárgymutató visszakereshetővé teszi adott esetben egy intézmény, esemény fellelhetőségének megtalálását. Érdekessége és külön értéke a kötetnek az adott korszakban megjelenő irodalmi és tudományos művek, filmek, színdarabok, prózai és zenés előadások, valamint a marosvásárhelyi épületek, szobrok, emlékművek jegyzéke. Önálló jegyzék tartalmazza a marosvásárhelyi utcák, terek, földrajzi helyek felsorolását.²

Somogyi Gréta

UNGVÁRY KRISZTIÁN (SZERK.)

BÚVÓPATAKOK

A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989

(Jaffa Kiadó, Budapest, 2013. 398 o. ISBN: 978-615-5418-02-0)

Rákosi Mátyás rövid uralma alatt sikeres személyi kultuszt épített ki, a szovjet elvárásokat pedig túlteljesítette. A rendszer ellenségeivel leszámoltak, a hatalom igyekezett mindent és mindenkit ellenőrzése alatt tartani, a rendszer szempontjából veszélyesnek ítélt elemekkel pedig leszámolni. Kádár János Rákosinál hosszabb ideig, harminckét éven keresztül volt a magyar politikai élet első számú hatalmi tényezője. Ellentmondásos személyisége és politikai eredményei ma is megosztják a közvéleményt. A rendszerváltás óta minden évtizedben könyvek sokasága jelent már meg, melyekben néha bírálják, legtöbbször elemzik a róla elnevezett pártállami rendszert, valamint annak művelődés- és egyházpolitikáját, a rendszernek a nemzetiségekhez való viszonyát. Tény, hogy ebben a pártállami rendszerben semmiféle jobboldali hagyománynak és gondolkodásnak nem jutott tér, ezért erre a kérdésre eddig kevesebb reflektorfény vetült. Az Ungváry Krisztián által szerkesztett tanulmánykötetben azokról az 1945 és 1989 között létezett jobboldali csoportokról olvashatunk, amelyek valahogy mégis túléltek a diktatúra évtizedeit és aktívan képviselték a jobboldali eszméket. Nagyon találóan erre utal a könyv címe is.

A szerkesztő kiemeli a bevezetőben, hogy az 1948 utáni évtizedek jobboldali hagyományait, a hagyomány továbbélését tudományos igénnyel eddig még egyetlen szerző sem dolgozta fel. Az előszó rámutat, hogy a kutatott terület kérdéseire leginkább az állambiztonság irataiból kaphatunk választ, habár ez a forráscsoport több szempontból is problematikus. Először is, nagyon helyesen felmerül a kérdés, hogy mi minősíthető jobboldali tevékenységnek a Rákosi- és a Kádár-rendszerben. Nem lehet a magyarázatot egyetlen definíció mögé szorítani. Jóllehet azt Kádár 1961 decemberében mégis megfogalmazta: „Aki nincs ellenünk, az velünk van.” Tehát, ebből következik, hogy minden politikai mozgalom, amely ezt a mondatot nem tette magáévá, jobboldalinak minősült. Ungváry Krisztián felhívja a figyelmet még egy alapvető, de a korábbi elemzések során sokszor elfelejtett tényezőre, miszerint a diktatúrával szemben állók jelentős részének szintén homályos fogalmi voltak a bal- és jobboldal különbözőségéről, mivel a legfontosabb az volt számukra, hogy valahogy kifejezzék az ellenszenvüket a rendszerrel szemben, és nem az, hogy mindez milyen szimbólumok mögül teszik. Nem beszélve arról, hogy a politikai eszmék, ideológiai értelmezése országunként is változhat. A kötet a sokféle lehetséges értelmezés közül azt választotta kiindulópontjául, hogy kik voltak azok, akiket maga a rendszer jobboldaliként definiált.

A bevezető után hét szerző összesen kilenc tanulmányát olvashatjuk az érintett kérdéskörben. Mindegyik egy-egy, az állambiztonság által ellenségesnek minősített csoport sorsáról szól. Valamennyi tanulmányra egységesen jellemző, hogy összefoglaló táblázatok teszik átláthatóbbá az

² 2015-ben megjelent az V/1. kötet, ami nagyrészt a II. kötet (1850–1914) pótlásait, javításait tartalmazza az időközben felbukkant iratokra, tanulmányokra alapozva. A korabeli sajtó alapos átolvasásával a szerző különösen az 1880-as és 1890-es évek eseményeit egészítette ki. (Az eredeti elképzelés szerint az V. kötet az összes kiegészítést tartalmazta volna, de a munka során összegyűlt anyag arra készítette a kiadót, hogy azt kétféle osztva jelentesse meg.)

egyes adatokat, amelyekhez magyarázó, elemző leírások tartoznak, s a tanulmányok végén hivatkozás- és forrásjegyzékek segítik az olvasót abban, hogy az adott kérdéskörhöz milyen szakirodalom és levéltári iratok feldolgozása volt nélkülözhetetlen.

Az első tanulmányban, amelyet a szerkesztő maga írt, a Kádár-rendszer alatti társadalmi ellenállásról és az állambiztonság „jobboldali” ellenségeiről olvashatunk. A tanulmány címében is használt idézőjel újra emlékezteti az olvasót a jobboldali kifejezés számos értelmezési lehetőségére, de itt, ebben az értekezésben kizárólag az állambiztonság általi megközelítést ismerhetjük meg. Ungváry Krisztián részletesen taglalja, hogy ki számított a rendszer ellenségének. Kiderül az is, amit talán kevesen gondolnak, hogy a Kádár-rendszer nem üldözött minden ellenzéki mozgalmat ugyanazzal az erővel. Megismerhetjük azokat a népi írókat is, akik a túrt és a támogatott határán lavíroztak, valamint azt, hogy az eltérő mértékű üldözésekből milyen, eltérő ellenzéki mozgalmak születtek, egyedül a jobboldal nem számíthatott toleranciára.

Az állambiztonsági apparátus tevékenységének 1956 utáni tevékenységére jellemző volt, hogy Kádár szakítani kívánt elődei sajátos totális ellenségképével. Hogy mindez miben nyilvánult meg, a fejezet szintén választ kínál, amelyhez több, részletes statisztikai táblázat is tartozik. Külön csoportot alkottak azok, akiket az 1945 előtti ügyek miatt üldöztek. Ebben az esetben az állambiztonság nem tanúsított semmiféle megkülönböztetést, mivel minden politikai okból elkövetett bűncselekmény jobboldali tevékenységnek minősült. Fontos, hogy kik tartoztak a csoportba, melyik évben hány embert vontak felelősségre. Korábban, a témát érintő szakirodalmak egyike sem kínál ennyire részletes elemzést az említett kérdéskörben.

Mindez milyen társadalmi ellenállást hívott életre és azoknak melyek a fontosabb típusai? Fiatal olvasók számára is érdekes adatokat jelenthet azoknak a tömeges, ifjúsági vonalon megjelenő mozgalmaknak az ismertetése, amelyek a kommunista diktatúra kiépülésével párhuzamosan igyekeztek magukat megkülönböztetni a hatalom által támogatott szervezetektől, és kiderül az is, hogy az 1960-as évek végétől induló pop-rock mozgalmak miként okoztak egyre nagyobb gondot az állambiztonságnak. Kevésbé ismert az „Ólmosok”-ügy, ami betekintést nyújt abba, hogyan leplezett le a Belügyminisztérium egy huszonevesek által szervezett antikommunista összeesküvést.

A tanulmánykötet nem mehetett el a kisgazdapárti politikusok Magyarországon maradt vezetői 1956 utáni állambiztonsági megfigyelése mellett sem. A témát szintén Ungváry Krisztián tanulmányából ismerjük meg. Az FKgP, amelyet a kommunista párt szalámitaktikája szintén nem kímélt, speciális helyzetben volt, mivel 1945-ben e mögé sorakozott fel az országnak azon része, amelyik elutasította a kommunizmust. A választási lehetőség nem volt túl nagy, így a párt mintegy gyűjtőpárt szerepét is betöltötte, de 1962-re a kádárista hatalom végleg szétzúzta a pártot, a párttagokat és annak vezetőit továbbra is figyelték és ellenőrizték. Részletes leírásokon, konkrét példákon keresztül ismerhetjük meg az idáig vezető utat, vagyis azt, hogy az állambiztonság milyen alapos tervet dolgozott ki a kisgazdapárti politikusok tönkretételére.

A történet Molnár János soron következő tanulmányában folytatódik, amelyből megismerhetjük, miként alakultak az állambiztonság és a kisgazdák kapcsolatai a hatvanas évek végétől egészen a rendszerváltásig. Ez az időszak némi enyhülést jelentett a korábbiakhoz képest, ezért mindenképpen érdemes összevetni a korábbiakkal. A hatvanas években az FKgP már nem számított jelentős politikai szereplőnek, köszönhetően a kommunisták módszeres taktikájának. Mégis sikerül némi képet festeni a visszavonult kisgazdák tevékenységéről a Kádár-korszak idejéből, habár a kutatást – ahogy Molnár János kiemeli – a dokumentumok hiánya megnehezítette. A szerző konkrét példákön keresztül mutat be kisgazda történeteket. A sort Pártay Tivadar – aki többször is részt vett a párt újjáalakításában – hatvanas évekbeli szervezkedéseinek bemutatásával kezdi. Egy olyan politikus képe bontakozik ki előttünk, aki a Kisgazdapárt hányatott sorsa ellenére is végig hitt abban, hogy egyszer még újra visszakerülhet az országos politikába. A belügyi dossziék összefonódó szálaiból Pártay életútjára is találhatók olyan adatok, amelyek segítségével egy-egy év viszonylag részletesen rekonstruálható. De nem csak egy életút, hanem a többi, tevékeny kisgazda szervezkedésére is fény derül. A híres Hársfa utcai pince például egy olyan hely volt, amely kiváló lehetőséget nyújtott a kisgazdáknak az összejövetelek lebonyolítására, ami nem kerülhette el a belügy figyelmét sem. Figyelemreméltó epizód egy párthoz kapcsolódó nyomozás történetének vagy annak nyolcvanas

évekbeli újjászervezésére tett kísérlet részletes bemutatása is. Az állambiztonság és a kispapok kapcsolatairól egy nagyon jó elemzést kap az érdeklődő olvasó.

Akárcsak Tabajdi Gábor következő tanulmányban, amelyből kiderül, hogyan alakult a kereszténydemokraták (később Demokrata Néppárt) sorsa 1949–1956 között, valamint a hatvanas években. Döntően állambiztonsági dokumentumok tükrében megismerjük annak megalakulását a párt bázisának felszámolásáig. Az ellenük folytatott koncepciós perekon át a totális ellenőrzésig a tanulmány számos kérdést érint és azokra a választ is megadja. A párt jellegéből adódóan az 1956-os megtorlásokat követően nem kerülhette el az állambiztonsági szervek vizsgálódásait. Konstruált perek időszaka következik; nem kímélték az egykori képviselőket sem. Ügynöki jelentések sokasága látott napvilágot, amelyek a perek alappillérei lettek.

Ehhez a fejezethez kötődik szorosan Tabajdi Gábor következő írása Matheovits Ferencről, aki egykor a Demokrata Néppárt képviselője volt. Egy hányatott ügyvéd képe bontakozik ki előttünk, akit az ellenségnek minősülő tevékenysége miatt bélyegeztek meg a jobboldaliság jelzőjével. Tabajdi Gábor az 1964-es, kevésbé ismert perét (amely a Kádár-korszak egyik utolsó nagyszabású koncepciós pere volt) tárja elénk az állambiztonsági források tükrében (amely új adatokkal bővíti a róla megjelent eddigi szakirodalmat), de előtte még betekintést nyújt politikai pályafutásának kezdeteibe. Matheovits megnyilvánulásaival hamar felhívta magára a kommunisták figyelmét, elég csak a népbíráskodást érintő kritikáit vagy a Mindszenty igaza védelme érdekében folytatott szócsatáit példának felhozni. Az állambiztonsági iratok segítségével a szerző elénk tárja a megbélyegzett politikus ellen felhozott vádak sokaságát és mindazt, amely tizenkilenc és fél évnyi börtön- és internálótáborokban eltöltött büntetéshez vezetett.

Érdekes adalékokkal szolgál Szécsényi András tanulmánya a turulisták és rongyos gárdisták második világháború utáni sorsáról. Az említett szervezetek az általuk képviselt eszmeiség miatt az ún. fajvédő csoportokhoz sorolhatók, és a Horthy-korrig visszanyúló jobboldali tevékenységük 1945 utáni alakulása mindenképpen említésre érdemes. A szerző közel 100 ezer aktát vizsgált át annak érdekében, hogy feltárja, a két szervezet vajon folytatott-e államellenes tevékenységet, miközben a második világháború után valójában igyekeztek háttérben maradni. Az állambiztonsági szervek kezdetben nem is tulajdonítottak jelentőséget annak, hogy kik voltak korábban tagok. Vajon e két, egymástól különböző fajvédő szervezet tagjainak háború utáni, lényegében azonos elképzelései közös fellépésre is sarkallták őket? A közös fellépéshez közös kiindulópont kellett, ami Zsabka Kálmán személyét jelentette. Kibontakozik előttünk a szervezkedés kezdete, a közös célok egyikeként az amerikai kapcsolatok hajszolása és az Estorilban élő egykori kormányzóval, Horthy Miklóssal történő kapcsolatfelvételre tett kísérletek sokasága. Szécsényi András írása több mindenben újszerű, mert korábban még nem írták meg a fajvédő szervezetek tárgyalt korszakbeli tevékenységét. Számos újdonsággal szolgál, például annak történetével, hogyan próbálta meg a két szervezet közösen G. C. Marshall amerikai külügyminisztert meggyerni a fennálló diktatúra ellen, akitől nem kevesebbet, mint katonai beavatkozást követeltek.

Egy jobboldalinak minősített egyetemi szervezkedésekről szóló tanulmány is a kötet részét képezi, Kerepeszki Róbertnek köszönhetően. Különböző szervezetek (mint az előző tanulmányban is említett Turul Szövetség) erőteljesen hatottak nacionalista és fajvédő-antiszemita nézeteikkel az egyetemista generációra. Nem csoda, ha az egyetemeket a jobboldal fellegvárának tekintette a rendszer, amit egyszerű rendeletekkel nem lehetett egy csapásra kiirtani. 1945 után megkezdődött az egyetemek arculatának átforgatása, első körben eltávolították a „gyanús nézeteket” képviselő oktatókat és a rendszer szempontjából megbízható elemekkel cserélték ki őket. Az egyetemi autonómia formális lett. A hallgatók összetételét úgy igyekeztek befolyásolni, hogy mind több munkás- és parasztszármazású fiatal jutottak be a felsőoktatásba. A cél az volt, hogy csökkentsék a gyanús közép- és felsőosztályból érkező fiatalok arányát. Az állambiztonsági iratok úgy kapcsolódnak ehhez a fejezethez, hogy ügynököket szerveztek be az egyetemekre, akik jelentéseikkel igazolták a rendszer hatékonyságát és gyűjtötték az adatokat a hallgatókról. Mindezek ellenére a hatóság nem volt elégedett az elért eredményekkel, hiszen a diákok elénk társadalmi életet folytattak az egyetem falain kívül is, amit már nehezebb volt ellenőrizni. A kötelezővé tett orosz nyelvi kurzusok és a marxizmus-leninizmus eszmével szembeni tiltakozás egyértelműen jobboldali megnyilatkozásnak minősült. Akárcsak a többi tanulmány esetében, itt is egy hiánypótló elemzést olvashatunk az ifjúság és az

állambiztonság 1945 utáni kapcsolatáról, amikor semmilyen rendelkezés nem tudott gátat szabni annak, hogy az ifjúság egyre élénkebben figyelje és kritizálja a kialakuló politikai rendszert.

Lénárt András Paksa Rudolffal együtt tárta és dolgozta fel azokat a forrásokat, amelyekből kiderül, hogy a kommunista párt miként igyekezett a nyilasokat felelősségre vonni. A szélsőjobbot támogatók szavazatainak megszerzése érdekében az ún. „kisnyilasok” ugyanakkor más megítélés alá estek. Rákosi is úgy látta, hogy megfelelő ellenőrzés mellett a rendszer hasznára lehetnek. Természetesen, ennek a látszólagos engedékenységnek az volt az egyik oka, hogy az integrálással a megbízhatatlannak minősített elemeket könnyedén szemmel lehetett tartani. Nem meglepő, hogy folytak ellenük eljárások is. Az eljárások alá vontak egyik csoportját a népbíróági tárgyalások keretén belül azok a személyek alkották, akiket főbűnösöknek tartottak; az ő perek nagy nyilvánosság előtt zajlottak. Az eljárások többségét a „közperek” alkották, melyek között a középvezetők, katonák, rendőrök ellen zajlottak. Ezek az eljárások 1950-re lezárultak, és a felszabadulás ötödik évfordulója alkalmából az elítéltek közkegyelmelet kaptak. Ezt az időszakot az ügynökhálózat kiépítése követte, az államvédelem nyilasokkal szembeni álláspontja 1957-re változott meg teljesen, és létrejött a nyilas dosszié. Ismét egy kiváló forrásfeldolgozó munka eredményeként követhetjük végig egy állambiztonsági felderítés munkafolyamatát a továbbiakban, a nyomozási terveket és annak következményeit. A kapott adatokat táblázatos formában is feldolgoztak a szerzők.

A záró tanulmányban Lénárt András a budapesti XIV. kerületi, zuglói nyilasok elleni, nagyszabású – a hatvanas években zajlott – nyomozás részleteit tárja elénk. Tízévnnyi nyomozás után került sor erre a perre, amelynek a célpontjai a nyilas pártszolgálatosok voltak. Forrásként az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltár hozzáférhető anyagai szolgáltatták. A pártszolgálatosok fogalmának tisztázása fontos ahhoz, hogy megértsük, miért is volt jelentős a per. A szerző ezt kiemeli: olyan személyekről van szó, akik kezdetben csak pártrendezvények biztosításával foglalkoztak, később azonban egyre inkább megnőtt a befolyásuk. Kiderül, hogy miért volt szükség egy náci ideológia fanatikus követőinek elszámoltatására, ami kezdetben még egybe is vágott a szövetséges hatalmak háborús bűnösökkel szembeni elszámoltatási politikájával. Ennek ugyan nem volt része, hogy Magyarország népbíróságokat alkalmazzon, mégis ennek keretén belül születtek meg az ítéletek. A szerző kitér a háborús bűnök és bűnösök hazai és nemzetközi sajtóban és propagandában való megjelenésére és arra, hogy mikortól élénkült meg a zuglói nyilasok elleni nyomozás. Érdekes fejezete a tanulmánynak Kröszl Vilmos konkrét esete, akire egy civil bejelentést követően irányult az állambiztonság figyelme. A börtönévei alatt összegyűjtött zárkaügynöki jelentések pedig újabb, értékes forrásul szolgáltak a szerző kutatómunkájához. A tanulmányban kirajzolódik a nyomozó- és ügynökmunka, ami az 1967-es nagyszabású, nyilasok elleni perhez vezetett.

Reider Mónika